

Формування напрямів виховної роботи в закладах загальної середньої освіти 20—30-х років ХХ сторіччя

*Ольга Башкір,
Вікторія Федоренко*

Виховання молодого покоління, здобувачів закладів загальної середньої освіти завжди було одним із найважливіших завдань суспільства, адже саме від того, як будуть сформовані цінності, світогляд в учнівському віці, залежить майбутній розвиток України та освіти в цілому. У закладах загальної середньої освіти виховна робота відіграє ключову роль у процесі становлення особистості дитини, впливаючи на її інтелектуальний, емоційний і фізичний розвиток. Зазначимо, що виховання не обмежується тільки передачею знань, а спрямоване на формування гармонійної особистості, здатної до соціальної адаптації, самовдосконалення і відповідальної громадської діяльності. У 20–30-ті роки ХХ ст. в Україні відбулися важливі зміни в галузі шкільної освіти.

Перше, на що було звернено увагу, — ліквідація «неписьменності» серед населення. Держава розпочала активно створювати масовий рух щодо ліквідації неписьменності, який передбачав відкриття нових шкіл, організацію навчальних додаткових занять для дорослих, а також підготовку великої кількості вчителів. Особливу увагу приділяли населенню, яке мешкало в селищах або в невеликих містах, де рівень грамотності був значно нижчим, ніж у великих. Освіта почала відігравати роль важливого інструмента соціальних змін.

Друге — це політика українізації,

що проводилася у ці роки. Вона сприяла популяризуванню української мови в освітній діяльності та поглибленню знань із української культури. Українізація дала можливість більшому колу учнів вивчати рідну мову, що мало значний вплив на формування національної ідентичності [3].

ІІІ період ХХ ст., який ознаменувався значними змінами у підходах до виховання в освітній системі України, був насичений новими педагогічними ідеями, які змінювали уявлення про роль освіти й виховання в суспільстві. Варто звернути увагу, що цей час відзначений становленням системи освіти, глибоко пов'язаної з політичними завданнями, на противагу західним країнам, наприклад США. Можемо окреслити, що виховання в школах мало зовсім інші та несхожі пріоритети. Тут освіта базувалася на принципах однобічності та індивідуалізму, що відображалось у виховній роботі. Педагоги висували ідеї практичного навчання, що сприяло розвитку самостійності, критичного мислення та активної громадянської позиції учнів. І головне — розкриття можливостей працювати разом, у групах, що розвивало навички проєктної роботи [3].

Порушена тема є актуальною та досліджується великою кількістю українських науковців. Варто зауважити, що цю тему досліджували такі вчені, як О.І. Башкір, Л.Д. Березівська, О.В. Сухомлинська,

І.М. Богданова, Т.В. Добко та інші. Так, О.І. Башкір окреслює порівняння української освіти та закордонної й тим самим сприяє спрямуванню на детальний та ґрунтовний аналіз: «Прогресивні європейські педагоги того часу також намагалися відійти від традиційного розуміння сутності основних педагогічних процесів і явищ, шукали нових шляхів й ефективних засобів формування особистості. Загалом для кінця ХІХ — початку ХХ ст. характерними стали бурхливий розвиток змісту психолого-педагогічних знань, поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, активізація соціологічних досліджень, що послужили об'єктивним поштовхом до виникнення нової галузі наукових знань — педології» [2, с. 65].

У «Педагогічній поемі» та «Книзі для батьків» А.С. Макаренка зосереджено увагу й наголошено на колективній праці як на важливому інструменті, що формує розвиток дитини. Це важливий аспект, який і був поширений у 20–30 роках, зокрема й проєктна робота, яка могла виявлятися через різні види виховання здобувачів. Колективний підхід до виховання передбачав не лише спільне навчання, але й активну участь у суспільному житті та праці, що відображалось у шкільних програмах і позакласних заходах. А.С. Макаренко вважав, що праця є вагомим елементом виховання. Він стверджував, що через неї учні здобувають не тільки практичні навички, але й розвивають почуття відповідальності і трудової дисципліни. Трудова діяльність, на його думку, є одним з основних засобів формування особистості та моральних якостей. Він був упевнений, що спільне виконання завдань, проєктів та робіт допомагає учням розвивати комунікативні навички співпраці і взаємодії. Для порівняння варто звернутися й до закордонних науковців, які також зробили великий вклад у цей вектор дослідження.

Відома італійська педагогиня Марія Монтесорі розробила методіку виховання, яка підкреслювала індивідуальний розвиток дитини. У роботі «The Montessori

Method» освітянка пропонувала педагогічну модель, у якій виховання базувалося на принципі свободи вибору й розвитку через самоорганізовану діяльність. Методика Монтесорі застосовувалася в освітніх закладах багатьох країн і вплинула на розвиток виховної роботи в школах, особливо в Європі та США.

Отже, вагомі дослідження науковців допомагають нам здійснити ґрунтовне та детальне дослідження обраної теми, розкрити становлення напрямів виховної роботи в досліджуваній період. Адже порівняння української моделі колективного виховання та західних індивідуалістичних підходів дозволяє зрозуміти, як різні контексти впливали на виховний процес. Окрім цього, літературний огляд слугує важливим аспектом, який розкриває тему статті в іншому педагогічному ключі [10].

Метою дослідження є аналіз напрямів виховної роботи в закладах загальної середньої освіти 20–30 років ХХ ст. з особливим акцентом на використання трудового виховання, зокрема проєктної роботи, для розвитку ключових соціальних, практичних і навчальних компетенцій учнів. Завданнями наукового дослідження є аналіз основних напрямів виховної роботи в закладах середньої освіти досліджуваного періоду, характеристика проєктної роботи та розгляд її як інструмента розвитку критичного мислення, креативності та навичок роботи в команді.

У ході дослідження зазначимо, що в 1920-ті роки після закінчення Першої світової війни держава активно займалася відновленням освіти. Вона відіграла вирішальну роль у цьому процесі, оскільки саме через систему навчання й виховання можна було впливати на свідомість молоді. Одним з перших кроків було введення обов'язкової загальної освіти [5].

Освіта в школах не обмежувалася лише передачею знань з базових предметів, а охоплювала різні аспекти формування особистості, такі як моральні цінності, фізичний розвиток, трудові навички

та громадянська відповідальність. Школа виконувала важливу соціальну функцію, допомагаючи учням адаптуватися до життя в суспільстві, виховуватися в колективі та розвивати навички, необхідні для успішної майбутньої діяльності [4, с. 69–70].

Виховна робота в закладах середньої освіти мала комплексний характер і охоплювала різні напрями, кожен з яких спрямовувався на досягнення конкретних виховних цілей. Ці види виховної діяльності включали патріотичне, моральне, трудове, фізичне та етичне виховання, які в сукупності формували гармонійний розвиток учня, сприяли його особистісному зростанню та підготовці до участі в житті суспільства [4, с. 69–70].

Проте, в той час були вже сформовані основні напрями виховної роботи. Розглянемо та проаналізуємо їх більш детально.

Трудове виховання. Одним із ключових напрямів виховної роботи стало трудове виховання, яке залучало учнів до різноманітних видів праці, та розвиток трудових навичок. Школи організовували навчально-виробничі угруповання, а також колективні сільськогосподарські роботи, де учні брали участь у польових роботах або виготовляли матеріали в межах навчальних майстерень. Праця розглядалася не лише як спосіб отримання навичок, але й як важливий виховний елемент, що розвивав у дітей відповідальність, дисциплінованість [3].

Фізичне виховання. Фізичне виховання було спрямоване не лише на покращення фізичної підготовки учнів, але й на формування витривалості, здорового способу життя. У школах регулярно проводилися спортивні змагання, масові фізкультурні заходи та військово-спортивні ігри. Таким чином, фізичне виховання стало важливим елементом загальноного процесу формування патріотичних настроїв та підготовки учнів до захисту Батьківщини [3].

Моральне виховання. Моральне виховання в школі ґрунтувалося на засадах єдності та патріотизму. Виховання таких

якостей, як взаємодопомога, чесність, працьовитість та відданість команді, розглядалося як важливе завдання педагогів. Це здійснювалося як через звичайні заняття, так і через позашкільну діяльність: роботу в гуртках, участь у шкільних самодіяльних театральних постановках, читання літературних творів [3].

Етичне та правове виховання. Виховання правової свідомості та етики включало ознайомлення учнів з основами законодавства, нормами правового етикету та необхідними кодексами. Це виховання спрямовувалося на формування в учнів почуття відповідальності за свої дії, поваги до закону та розуміння своїх прав і обов'язків як громадянина [3].

Громадянське і патріотичне виховання. Патріотичне виховання мало на меті виховання в учнів любові до Батьківщини, готовності захищати її та брати активну участь у суспільному житті. У цьому контексті проводилися урочисті заходи, присвячені державним святкам, а також уроки мужності, на яких здобувачі освіти знайомилися з героїчними прикладами боротьби і захистом держави [3].

Важливим видом трудової діяльності була спільна робота, яка базувалася, звичайно, на загальній проєктній. Діяльність у колективі, взаємодія при виконанні завдань, організація процесів на основі спільних зусиль допомагали учням усвідомити цінність колективної праці. Відповідно, сама проєктна робота передбачала виконання здобувачами певних практичних завдань, які були інтегровані в загальний освітній процес. Наприклад, у рамках шкільних проєктів учні могли працювати над виробництвом певної продукції у шкільних майстернях або ж брати участь у сільськогосподарських роботах. Такі проєкти могли включати вирощування врожаю на шкільних ділянках, догляд за тваринами, виробництво ремісничих виробів або, навіть, будівельні роботи. Участь у проєктах допомагала учням не лише здобувати практичні навички, але й сприяла їхньому вихованню, відповідальності та само-

стійності. Здобувачі вчилися планувати свої дії, працювати в команді та приймати рішення [6, с. 46–47].

Під час аналізування проєктної діяльності в контексті трудового виховання варто звернути увагу на такі завдання:

- *виховні* — проєкти через трудове виховання формували в учнів почуття єдності, відповідальності за спільну справу, повагу до праці та інших учасників процесу [3];

- *соціальні* — проєктна діяльність сприяла інтеграції учнів у реальні соціальні відносини, навчала їх працювати в колективі, спільно вирішувати проблеми та брати на себе відповідальність за виконання доручень [3];

- *навчальні* — надання учням практичних знань і навичок, які могли стати в нагоді у їхньому майбутньому професійному житті. Це включало освоєння різних ремесел, навичок ручної праці [3].

Проєктна робота у 20–30-х роках ХХ ст. була важливим засобом не тільки навчання, але й виховання молоді. Вона сприяла розвитку ключових трудових та соціальних навичок, формувала почуття єдності та відповідальності [9]. Також акцент у вихованні міг реалізуватися через призму підготовки учнів до участі в різних заходах, що відображали розвиток конкретних трудових навичок, таких як технічна грамотність, виробничі вміння та основи професійної підготовки. Безумовно, «hard skills» були пріоритетом у виховній роботі, оскільки завдяки ним учні навчалися конкретним практичним вмінням, які були необхідними для їхньої участі в промисловості та сільському господарстві. Виховна робота переважно мала на меті сформувавши дисципліну, працьовитість, точність і відповідальність. Проте формування соціальних «soft skills» також відіграло важливу роль у вихованні учнів. У цьому напрямку зосереджувалася увага на таких рисах, як комунікабельність, співпраця, колективізм, відповідальність і здатність адаптуватися до нових умов. Це сприяло не лише професійній підготовці, але й соціальному

розвитку особистості, що мало важливе значення для виховання свідомих громадян [5].

Варто звернути увагу на наукову роботу Г. Ковальчука, у якій автор зосереджує увагу на основних тенденціях розвитку системи саме трудового виховання учнів через об'єктивну реальність сьогодення, при цьому влучно порівнює ті часи та продуктивну діяльність ХХІ ст. [4, с. 69–70]. Це дослідження є знаковим та дотичним і до нашої наукової роботи, тому продемонстровані тези заслуговують на детальне заглиблення у контексті не тільки періоду 1920–1930 рр., а й — сучасної школи [6, с. 89–90].

Таким чином, зазначимо, що на час становлення напрямів виховної роботи в закладах середньої освіти 20–30 років ХХ ст. основна увага приділялася аналізу історичних передумов, виховній роботі, а саме — трудовому вихованню, реалізації проєктної діяльності через призму трудового виховання. Проєктна робота та трудове виховання — ключові елементи виховної практики того часу.

У процесі проєктної взаємодії учнівства, що відбувалася в рамках трудового виховання в закладах середньої освіти в досліджуваний період, формувалися навички командної взаємодії, уміння колективної співпраці, лідерські навички, що є важливим і в наш час.

У подальших наукових роботах для більш детального аналізування опрацьованої теми, на нашу думку, варто звернути увагу на психолого-педагогічні аспекти, зокрема проведення досліджень, що охоплюють психологічні аспекти виховання, оскільки це дозволить краще зрозуміти, як різні методи виховної роботи впливали на психологічний розвиток учнів, їхню мотивацію, соціальну адаптацію та самосвідомість [7, с. 17–19].

Для поглиблення отриманих результатів варто було б розглянути дотичність порівняльних досліджень з іншими періодами, тобто виховної роботи в школах 20–30 років ХХ ст. із історичними періодами, наприклад, «до» та «після» Другої

світової війни [10]. Це дозволить виявити зміни у підходах до виховання, вплив соціально-політичних змін на систему освіти та проаналізувати, як різні історичні події впливали на трансформацію освітніх методик [8]. Довготривалі сформовані результати виховної роботи можуть надати важливу інформацію для подальшого розвитку сучасної педагогіки, особливо у контексті застосування виховних стратегій, які враховують індивідуальні особливості учнів в умовах командної взаємодії.

Література

1. Агофонова Н. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 1998. 18 с.
2. Башкір О. І. Місце педагогіки в системі педагогічної освіти України в історичному дискурсі XIX — початку XX ст. // Освітологічний дискурс. 2017. № 18-19. С. 57–70.
3. Ворон М. Проектна діяльність у школі. URL: <https://osvita.ua/school/method/1158/> // Osvita.ua. (дата звернення: 08.08.2024).
4. Ковальчук Г. Досвід трудового виховання школярів у 1920–1930 роки в контексті виховної роботи сучасної школи України // Історія педагогіки. 2006. Т. 9. С. 69–73.
5. Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст. // Studentam.ua. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/2265/85/> (дата звернення: 13.08.2024).
6. Garrouste C. 100 Years of Educational Reforms in Europe: a contextual database. Ipsra : Publications Office of the European Union, 2010. 349 p.
7. Goodson I. European Cooperation in Education: historical background and contemporary experience // European Journal of Teacher Education. 1982. Т. 1-2, № 5. С. 12–27.
8. *Historie de ledication* // Open Edition journal. URL: <https://journals.openedition.org/histoire-education/5640?lang=en> (date of access: 17.08.2024).
9. *How inclusive is education in Europe?* // European Trade Union Committee for Education. URL: <https://www.csee-etu.org/en/news/etuce/5293-how-inclusive-is-education-in-europe> (date of access: 18.08.2024).
10. *Montessori Education*. URL: <https://montessori-nw.org/about-montessori-education> (date of access: 18.08.2024).
11. Mykhed I. Educational work in general secondary education institutions: Modern aspects. Scientific Bulletin of Mukachevo State University // Pedagogy and Psychology. 2022. Vol. 8, no. 1. P. 45–54.
12.09.2024

Відомості про авторів:

Башкір Ольга Іванівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: olga.bashkir@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

Федоренко Вікторія Володимирівна — здобувачка (першого) бакалаврського рівня вищої освіти, четвертого року навчання, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: victoriaf0905@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009000216266260>